

**ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ
МОЛОДІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ
XIX-XX СТ.**

©Кін О. М., 2016
<http://orcid.org/0000-0003-3070-196X>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.194899>

У статті представлено аналіз становлення та розвитку громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України в період к. XIX - поч. XX ст. Показано, що перші прояви студентської громадської активності беруть початок з моменту виникнення студентства як соціальної групи, якій властиві прагнення до корпоративній діяльності, соціальної активності, об'єднання за інтересами. Встановлено, що в період к. XIX – поч. XX ст. громадська діяльність студентів розвивалась під впливом політики уряду, соціальних, політичних і економічних факторів й регламентувалась нормативними актами державного характеру (університетські статuti, правила для студентів). Форми і види участі студентів в демократичному громадському русі були різноманітними, еволюціонували у відповідності з вектором розвитку суспільства та політичних умов. Виділені основні напрями громадської діяльності студентів досліджуваного періоду: академічний (акцент на навчальній роботі, проектах наукового, літературного, культурологічного характеру), національне, політичне.

Ключові слова: студенти, громадська діяльність, громадська активність, університет, студентські об'єднання.

Кін Е. Н. Особенности общественной деятельности студенческой молодежи высших учебных заведений Украины на рубеже XIX-XX вв.

В статье представлен анализ становления и развития общественной деятельности студенческой молодежи высших учебных заведений Украины в период к. XIX- нач. XX в. Показано, что первые проявления студенческой общественной активности берут начало с момента возникновения студентства как социальной группы, которой присущи стремление к корпоративной деятельности, социальной активности, объединения по интересам. Установлено, что в период к. XIX – нач. XX в. общественная деятельность студентов развивалась под влиянием политики правительства, социальных, политических и экономических факторов и регламентировалась нормативными актами государственного характера (университетские уставы, правила для студентов). Формы и виды участия студентов в демократическом общественном движении были разнообразны, эволюционировали в соответствии с вектором развития общества

и политических условий. Выделены основные направления общественной деятельности студентов исследуемого периода: академическое (акцент делался на учебной работе, проектах научного, литературного, культурологического характера), национальное, политическое.

Ключевые слова: студенты, общественная деятельность, общественная активность, университет, студенческие объединения.

Keane H. Features of social activities of students of higher educational establishments of Ukraine at the turn of XIX-XX centuries.

The article presents the analysis of formation and development of social activity of student youth of higher educational institutions of Ukraine of the end XIX - beginning of XX century. It is shown that the first manifestations of student social activity originate with the emergence of the students as a social group, which is inherent in the pursuit of corporate activities, social activities, pooling of interests. It is established that in the period of the end XIX – beginning of XX century social activities of the students were razvivalas influenced by government policies, social, political and economic factors and is regulated by the normative acts of the government (University statutes, rules for students). Forms and types of student participation in democratic social movement were various, evolved in accordance with the direction of development of society and political conditions.

Highlighted the main directions of social activity of students of the study period: academic (emphasis on academic work, projects, scientific, literary, and cultural character), national, political.

Key words: students, social activities, public activity, university, student union.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням інституту навчання та виховання на сьогодні визначається проблема підготовки молодих спеціалістів спроможних відповідально, самостійно та ефективно діяти в складних умовах ринкової економіки та динамічному освітньому середовищі. Вирішення актуальних завдань виховання соціально активної, відповідальної, самостійної особистості вимагає звернення для глибокого вивчення та переосмислення вітчизняного досвіду з проблеми організації громадської діяльності студентів. Досить цікавим є період к. XIX - поч. XX ст., коли громадський студентський рух пройшов певний еволюційний шлях, став носити масовий характер й став помітним явищем громадських та соціально-політичних процесів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема студентської громадської діяльності знайшла відображення в дослідженнях історичного характеру (С. Ашевський, Р. Видрін, Г. Енгель, В. Горохов, П. Капніст, С. Мельгунов).

Деякі питання громадської діяльності висвічувалися в роботах, присвячених вивченню діяльності об'єднань студентів та молоді (І. Андрухіна, І. Головенького, В. Міяковського, В. Орлова, В. Сушка, С. Черкасової, Н. Якушко).

Проте, особливості розвитку громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України к. XIX – поч. XX ст. не були предметом спеціального вивчення.

Мета: з'ясувати і схарактеризувати особливості розвитку громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України к. XIX – поч. XX ст. й визначити його особливості.

Виклад основного матеріалу. Перші прояви студентської громадської діяльності, як дієвого ставлення до оточуючого світу, здібності здійснювати суспільно-значущі перетворення матеріального та духовного середовища пов'язана з історією виникнення найстарших європейських університетів у Парижі, Болоньї, Оксфорді, Віченці, Монпельє (XII ст.), попередниками яких виступали монастирські і соборні школи.

Однак, масовий громадський рух студентської молоді на території України почав активно розвиватися лише у XIX ст. з розвитком інституту вищої освіти в країні, з моменту виникнення студентства як соціальної групи. Саме цієї віковій категорії притаманні прагнення до корпоративної діяльності, соціально активної поведінці, об'єднанні діяльності за інтересами.

Можна з впевненістю стверджувати, що досягненням студентського руху високого рівня складного демократичного, громадського процесу на засадах колегіальності стало можливим завдяки таким фактам: автономії діяльності університетів, особливої науково-демократичної атмосфери університетів, високому особистісному, громадському та науковому статусу професорів й викладачів університету.

Розвиток студентського громадського руху к. XIX – поч. XX ст. відбувався під впливом політики уряду, соціальних, політичних та економічних факторів, їх діяльність регламентувалася нормативними актами державного характеру (університетські статuti, правила для студентів) так й широким загалом статутів товариств, гуртків та студентських корпорацій.

Студентський рух першої половини XIX ст. не виходив за корпоративні, академічні рамки, не мав ані політичного, ані загально громадського звучання. Переважно був представлений окремими студентськими об'єднаннями

створеними за інтересами наукового та дозвільного характеру. Цей період ознаменувався розвитком студентського громадського руху від стихійних проявів протесту, об'єднань для спільного дозвілля до потужного, масштабного громадського явища зі своєю структурою, правилами, членством та визначеними напрямками діяльності.

Значення громадської діяльності студентів першої половини XIX століття полягала у: соціалізації студентів, актуалізації наукових та творчих інтересів студентів, формуванні навичок корпоративної діяльності, активізації лідерських якостей, формуванні активної позиції, всебічному розвитку особистості студента.

Вивчення історико-педагогічної літератури [1; 2; 3; 4; 5; 6] показало, що принципово нових рис студентський рух набув наприкінці XIX ст. Саме цей період характеризувався певним послабленням репресивної політики царизму, активізацією демократичних соціально-політичних процесів, у складі яких самостійного значення набув рух вузівської молоді. Діяльність студентів стала носити організований характер, з чітким визначенням напрямку діяльності, фіксованим членством, наявністю програмно-статутних документів, широкою географією осередків й мала культурницьке, національне, політичне спрямування.

Особливості процесу розвитку студентського громадського руху були встановлені проф. Є. Трубецьким. На його думку процес пройшов такі етапи:

1. Заснування окремих земляцтв та гуртків самоосвіти з метою товариської, навчальної, матеріальної підтримки.

2. Наприкінці 80-х рр. XX ст., коли авторитет професорів та академічної влади дискредитували себе, відбувалося об'єднання гуртків та утворення спілкових організацій, спрямованих на формулювання, висловлення та трансляцію суспільної думки студентства.

3. У 90-ті рр. XX ст. об'єднання студентських організацій різних навчальних закладів з метою політичних виступів студентства [9].

На думку автора змінювалися й превалюючи інтереси студентських об'єднань: на першому етапі матеріальні, науково-теоретичні, на другому – питання університетської моралі, на третьому усе більшої значущості стали набувати політичні інтереси.

Як зазначав П. Виноградов, такий ухил діяльності студентських об'єднань у політичний напрямок було спровокованою самою політикою влади в галузі вищої освіти, яка заборонила можливість легально задовольняти природні прагнення молоді до спілкування та взаємодопомоги та віднесла їх до підпільних зговорів. Це призвело до цілком очікуваних наслідків: підірвана повага до закону, протиурядовий характер студентських об'єднань, організацій, гуртків тощо [4, с. 142].

У ході дослідження було встановлено, що форми і прояви участі студентів у демократичному суспільному русі були різноманітними, еволюціонували залежно від динаміки самого руху та політичних умов.

Саме у визначений період спостерігалось поживлення національного українського руху, у якому студентські національні об'єднання грали активну роль, особливе місце займали українські студентські громади, які виникли у 90-ті рр. XIX ст. Вони стали певною формою об'єднання усіх прогресивних сил українського студентства, реакцією на політизацію українського національного і загальноросійського студентського рухів з боку національно-свідомого українського студентства.

У той же часі серед студентської молоді зростало невдоволення існуючим станом українського руху, домінуванням у ньому аполітичного культурництва, відбувався пошук нових завдань, засобів, організаційних форм боротьби. На перехресті цих тенденцій і постали Українські студентські громади, вони мали перехідний характер, поєднуючи завдання самоосвіти, культурної і політичної пропаганди в національному дусі [5]. Структура “Українських студентських громад” була запозичена з досвіду українофільських громад, що діяли у 60–70-х рр. XIX ст.

Практичні завдання громад, що впливали з їхньої ідеології, визначались у резолюціях з'їздів. З'їзд 1898 р. сформулював лише загальні напрями роботи: обов'язком українського студентства було визначено ознайомлення з передовими теоріями і практичним досвідом європейських політичних партій, посилення соціально-економічного аспекту в українському русі, оволодіння національною культурною спадщиною, а також пропагування відповідних ідей у суспільстві. II з'їзд зосередився на практичних потребах, у підсумковому документі “Оповіщення 1899 р.” заявлялося про створення Спілки товариств українських студентів (Академічної асоціації студентських громад) з двома

головними цілями: “1. Спинити шкідливе та згубне для нашої нації винародовлення студентської молоді на Україні Російській і повернути всіх студентів-Українців до служіння інтересам Українського народу. 2. Довести до відома як народної маси, так і інтелігентних верств суспільства, що лихий, безвідрадний соціально-економічний і взагалі культурний стан нашого народу залежить від його національно-політичного рабства як безпосереднього наслідку російського абсолютизму” [5].

Для досягнення першої мети передбачалося створення громад при кожному вищому навчальному закладі, виховання її членів на основі народної моралі. вивчення і поширення національної духовної спадщини, забезпечення впливу на шкільну молодь. Для другої – створення і розповсюдження легальної і нелегальної літератури, публікацій відповідного спрямування у російській і закордонній пресі, участь у легальних товариствах, вживання в побуті української мови тощо.

Перша громада була заснована у Києві у 1861 р., до складу якої ввійшли В. Антонович, П. Житецький, К. Михальчук, Т. Рильський. Другою, після Київської, була Харківська Громада. Головна заслуга у її створенні належить Д. Антоновичу, який перебрався до Харкова з Києва восени 1896 року. У Харкові зосереджувалася значна кількість студентів-українців. Харківська громада була заснована у 1897 р. учасниками були студенти університету. Склад громади засвідчує, що її виникнення в Харкові було пов’язане виключно з наявністю тут кількох вищих навчальних закладів[5].

Через деякий час виникли громади і в Полтаві, Чернігові, Одесі. Вони надавали важливого значення проведенню культурно-просвітньої та пропагандистської роботи. Роботу, спрямовану на піднесення національної самосвідомості, вели як відкрито (самодіяльні концерти, театральні вистави, лекції), так і нелегальними засобами (поширення прокламацій, україномовної літератури).

На початку ХХ ст. спостерігалася радикалізація суспільних настроїв. На тлі загальної громадської активності та піднесення соціально-політичних процесів у суспільстві помітно пожвавився й студентський рух, який став гармонійною складовою загального громадського руху, що захватив всі прошарки населення.

Опубліковані 22.12. 1901 р. «Тимчасові правила організації студентських установ у вищих навчальних закладах Міністерства народної освіти», значно розширили сферу студентської громадської активності та самодіяльності.

За доцільне вважаємо виділити основні ознаки студентського громадського руху 1900-1917 рр., який характеризувався:

- антиурядовим характером - студентські виступи були спрямовані на протидію урядової політики в галузі вищої освіти, регулювання соціальних відносин в країні, прав та свобод громадян національне відродження;
- організованістю, масовістю та консолідацією сил - міцніли зв'язки між студентськими нелегальними організаціями різних учбових закладів і міст;
- урізноманітненням форм протесту - студентські форми протесту були самими різними - бойкот лекцій реакційних викладачів, студентські виступи та безпорядки, сходки, демонстрації, страйки, організовані акції у відповідь на конкретні суспільно-політичні події в країні, знаменні дати тощо;
- демократичністю - основна маса студентства була тісно пов'язана з так званими середніми прошарками суспільства, відображала у своїх виступах та діях боротьбу цих класів за демократичні свободи, їх соціальну природу, притаманні їх настрої та ідеали.

Зазначимо, що студентський рух мав неоднорідний характер, у його складі були представлені різні ідеологічні групи та течії. Аналіз та вивчення історико-педагогічної літератури [1; 2; 3; 8] дали змогу виділити основні напрями громадського студентського руху періоду 1900-1917 рр.

Напрямок “академізму” – специфічна течія у студентському середовищі, прибічники якої проголосивши гасло “університет для науки”, відстоювали ідеї утворення наукових, літературних, кооперативних організацій та товариств студентів, виступали проти об'єднань студентів за політичними ознаками. “Академісти” вважали страйки шкідливими для розвитку наукової та навчальної діяльності, розробляли власні методи боротьби з ними. Протистояння “академістів” та радикально налаштованої вузівської молоді призводило до значного розладу у студентському середовищі, зменшувало вплив радикального студентства та громадське життя. Однак, нерідко академічні організації допускали порушення свого статусу і навіть втручання у політичне життя. У вищих навчальних закладах виникли студентські організації аполітичного спрямування. Їхні члени негативно ставились до політичної

боротьби, виступали проти будь-яких об'єднань за політичними та національними ознаками, натомість відстоювали ідеї утворення кооперативних, наукових, літературних студентських організацій.

Вона об'єднувала студентів різних національностей та політичних переконань під вже згаданим гаслом «університет для науки». Члени корпорації прагнули організувати «товариське спілкування на здорових засадах».

Зазначимо, що розвиток академічної течії призвів до виникнення, так званого «бойового академізму», який діяв у принципово інших формах. У практичній діяльності його прибічники публікували у своїх прокламаціях прізвиська студентів-революціонерів, писали донесення в поліцію, перешкоджали організації демонстрацій, разом з поліцією брали участь у придушенні антиурядових студентських виступів. Між радикально налаштованою частиною студентства та «академістами» існувало справжнє протистояння. Страйкарі складали й розсилали по інших навчальних закладах списки з прізвиськами «академістів», оголошували їм бойкот, виключали «зрадників» зі студентських гуртків, позбавляли права відвідувати студентські їдальні, читальні, бібліотеки тощо.

Напрямок національного відродження – зросла чисельність українських студентських громад та земляцтв як осередків національного відродження. Національні молодіжні об'єднання прагнули до активної участі у громадському житті України, виступали за перебудову Російської держави у федеративну демократичну республіку з наданнями широких прав Україні. Їх діяльність носила переважно культурно-освітній характер: розповсюдження україномовних книжок і брошур, організація українських бібліотек-читалень, вшанування пам'яті видатних українських діячів, читання рефератів та доповідей з українознавчих питань.

Так, 16 жовтня 1905 р. студентські збори в Київському університеті ухвалили домагатися заснування в університеті чотирьох кафедр "української мови, літератури, історії, етнографії і права звичаєвого, з викладами тих предметів на українській же мові" та подали про те петицію до професорської ради за підписом понад 1400 студентів [1].

Політичний напрям – чисельність масових студентських виступів зростала, вони набували дедалі більше політичного характеру.

Студенти українських вузів все частіше поєднували акції з виступами робітників, переймаючи гасла і форми пролетарської боротьби. На сходках дедалі частіше обговорювалися політичні проблеми, схвалювалися політичного характеру резолюції. Так, наприкінці 1910 р. на студентських сходках в Київському політехнічному інституті було прийнято резолюції протесту проти знущання над політичними в'язнями і застосування смертної кари [8, с. 256]. Більш поширеними формами стали демонстрації та страйки. Характерною рисою цих виступів було те, що їх вимоги виходили за межі академічних вимог, набирали суспільно-політичного змісту.

З початком Першої світової війни у студентському середовищі відбулися певні зміни. Важливим засобом антивоєнної пропаганди та революційної мобілізації демократичного студентства у досліджуваний період був нелегальний листковий друк. Листівки випускалися з приводу найбільш важливих подій у суспільно-політичному житті країни, таких дат у революційному русі, як річниця кривавої неділі, ленський розстріл тощо.

Мобілізація вузівської молоді сприяла антивоєнній агітації в армії. Студенти вели пропаганду серед поранених у воєнних шпиталях, поширювали листівки серед солдатів, закликаючи боротися проти імперіалістичної війни, за заміну існуючого державного ладу.

Так, у лютому 1916 р. колегія старост факультетів Харківського університету об'єдналася у всеуніверситетську раду старост “с целью играть доминирующую роль в жизни студенчества и реагировать в духе революционной партийности на текущие моменты” [3].

У період революційної ситуації (осінь 1916 – лютий 1917 рр.) студентський рух за масовістю та політичною спрямованістю піднявся на вищий шабель. З початком революції у більшості вищих навчальних закладів України були розміщені штаби бойових дружин та збройні склади, формувалися санітарні та міліцейські загони. За прикладом робітників у Харкові, Києві були утворені студентські збройні загони.

Отже, в умовах посилення урядової реакції виступи вузівської молоді носили характер політичного протесту, включали соціальні та академічні вимоги.

У той же час, студентство переживало інтенсивний процес розмежування, оформлення політичних партій, активно поповнювали гуртки та об'єднання

різних політичних спрямувань: від правих монархічних, чорносотенних елементів до лівих революційно-марксистських груп. З моменту оформлення політичних партій та організацій на початку ХХ ст. у студентському середовищі відбувалися процеси розшарування на різні політичні угруповання.

Політичні погляди студентської молоді у цей період формувалися під впливом трьох основних: есерів і меншовиків, буржуазної демократії, соціал-демократів. правовий напрям – студенти вищих навчальних закладів України активно відстоювали свої права та інтереси, що потребувало реформи вищої школи. Це засвідчили другий (січень 1901 р.) та третій (січень-квітень 1902 р.) всеросійські студентські страйки. Студенти вимагали реформування вищої освіти на засадах самоврядування, скасування обмежень прав студентів (станових, релігійних, статевих), легалізації студентських організацій, поновлення звільнення за політичну небажательність студентів тощо.

Так, 13 листопада 1901 року в Харківському університеті відбулася бурхлива сходка, на неї ухвалили боротися за прийом до університету жінок, євреїв, поновлення студентів звільнених за політичну агітацію і безпорядки, введення студентського суду [3].

На масовій сходці студентів політехнічного інституту м. Києва 5.12.1901 р. було прийнято рішення оголосити страйк, якщо до 20 січня 1902 р. уряд не видасть закон про автономію вищої школи. На цю сходку було запрошено директора інституту В. Л. Кирпичова, якого ознайомили з ухваленою резолюцією [2, с. 93].

Висновки. Отже, у період кінця ХІХ – поч. ХХ ст. спостерігалось значне пожвавлення студентського громадського руху. Форми і прояви участі студентів у демократичному суспільному русі були різноманітними, еволюціонували залежно від динаміки самого руху, політичних умов, соціальних, політичних та економічних факторів. Студентська громадська діяльність регламентувалася нормативними актами державного характеру (університетські статuti, правила для студентів) так й широким загалом статутів товариств, гуртків та студентських корпорацій.

Студентська громадська діяльність означеного періоду характеризувалася певними особливостями: інтенсивний розвиток (від поодиноких виступів, об'єднань дозвіллевого характеру до потужного, масштабного суспільного явища), динамізм (в залежності від актуальних соціо-політичних проблем,

потреб демократичного та прогресивного розвитку змінювався зміст та напрями діяльності, збагачувався новими формами, поширювалася географія), різноплановість (охоплювала широкий спектр напрямів: академічний, національний, політичний).

Література

1. Історія Київського університету, 1834-1959 / за ред. О.З. Жмудського. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 629 с.
2. Из истории Киевского политехнического института : сборник документов и материалов. – К. : Изд-во КГУ, 1961.-Т. 1 (1898-1917). –387 с.
3. Короткі нариси з історії Харківського Державного Університету ім. О. М. Горького : [Ювілейне видання]. – ХДУ, 1940. – 132 с.
4. Виноградов П.Г. Россия на распутье: Историко-публицистические статьи / П.Г. Виноградов. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – 576 с.
5. Наумов С.О. Харківська українська студентська громада [Текст] : (кінець XIX - початок XX ст.) / С. О. Наумов // UNIVERSITATES: наука и просвещение : научно-популярный ежеквартальный журнал. – 2008. – № 2. – С. 18-28
6. Ответ Совета Императорского Харьковского университета на вопросы, предложенные Министерством народного просвещения об изменении устава 1884 года (рукопись). – Х., 1901.
7. Заключение [Совета Харьковского университета] о правилах для студентов и об инструкции для инспекции. – Б.м., Б.д.
8. Багалея Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. – Х. : Тип. Дарре, 1906. – 329 с.
9. Трубецкой Е.Н. К вопросу о причинах беспрестанно возникающих в наших университетах студенческих беспорядков / Е.Н. Трубецкой. – б.м., б.г.